

AZ ERKÖLCSI ÉRZELMEK.

— Első közlemény. —

I.

Szó sem fér hozzá, hogy a magasabb rendű lelki tüneteknek vizsgálata, illetőleg elemzése fölötte nehéz. Az elemek, melyek azokat alkotják, oly sokfélék és oly sokféle módon összefonvák egymással, hogy bizony nehéz megmondani, melyek az alkotó elemek és miképen hatnak azok egymásra; de sőt meg vagyok győződve arról, hogy azt állítani, hogy az elemzésben nem hagytunk ki alkotó elemet, hogy az elemek egymásrahatását a dolognak megfelelőleg magyaráztuk meg, szinte lehetetlen. Mit Schiller Wallenstein-ja a praktikus életről mond:

Eng Ist die Welt. und das Gehirn weit,
Leicht bei einander wohnen die Gedanken,
Doch hart im Raume stossen sich die Sachen.

(W. Tod. II. 2.) — azt némi módosítással a tudományokra is alkalmazhatni. Ha csak arról van szó, hogy saját magunknak ellent ne mondjunk, akkor szebbnél szebb elméleteket állíthatunk fel; de ha elméletünkötől még azt is megkivánjuk, hogy a valóságnak megfelelően, akkor minduntalan megbot-

lunk és csak akkor keletkeznek a valódi nehézségek. Hiszen az egész tudomány haladása csak abban áll, hogy a tudományos elméletek mindinkább a valósághoz simulnak, hogy a szellemi kép a valóságnak mindinkább megfeleljen. Vannak problémák, melyekre ráillenek Darwin szavai: *These are problems for the distant future, if they are ever to be solved by man.* (Vannak problémák, melyeket csak a késői jövőkor oldhat meg, ha az ember egyáltalában megoldja. (The Descent of Man. Ch. III.) Ilyen problémának tartom az erkölcsi érzelmek problémáját. Jelen soraimmal a fölvetett kérdést egy lépéssel sem fogom talán közelebb vinni megoldásához; megelégszem azzal, ha egyik-másik olvasómnál a kérdés iránti érdeklődést keltettem fel, ha meggyőztem arról, hogy bizony nem könnyű kérdés az.

Lelki tünetmények vizsgálatánál a tünetmények alkotó elemei keresendők ki, azok egymásrahatásának folyamata irandó le, a tünetmények törvényei nyomozandók és meghatározandók, mi ezen folyamatnak *productuma*. Ebből az világlik ki, hogy a pszichológiai kérdések csak genetikai modorban tárgyalhatók.

A támpont, melyre *in ultima* analísi támaszkodunk kell, csakugyan az, mit a *felnőtt* ember saját lelkében talál; de számtalan tévedésnek vagyunk kitéve, ha csak «öntudatunknak közvetlen adataira» támaszkodunk és más segédforrásokhoz nem folyamodunk, minők a *physiologiai* *psychologia* adatai, az állatokon és gyermekeken észrevett tünetmények és az úgynevezett rendkívüli lelki tünetmények, sok egyéb forrásról nem is szólva. Ez utóbbi két forrás azért nevezetes, mert a tünetményt sokszor kevésbbé kifejlett stádiumában tanulmányozhatjuk, midőn még kevésbbé bonyolult, vagy midőn egyes részeiben élesebb megvilágításban látjuk, mint az éplelkű embernél, mi által sok szál kerül napfényre, mely máskor egészen a sötétben maradt volna.

A szives olvasó meg fogja nekem engedni a következő látszólagos kitérését, melyről majd meggyőződhetik, hogy csak látszólagos volt; tárgyalásomat t. i. azon kezdem, hogy Herbartnak nézetét az érzelmekről saját szavaival közlöm és ahhoz fűzöm további fejtegetésemet. Herbart: «Psychologie als Wissenschaft neu gegründet auf Erfahrung, Metaphysik und Mathematik» §. 104. így szól: Wenn eine Vorstellung *steht* im Bewusstsein, so ist ein Unterschied, ob sie selbst mit den hemmenden Kräften im Gleichgewichte ruht, oder aber ob sich an ihr eine hemmende und eine emportreibende Kraft das Gleichgewicht halten. Im ersten Falle befindet sie sich in Hinsicht des vorhandenen Grades von wirklichem Vorstellen, in einem unangefochtenen Zustande; denn da sie im Gleichgewichte ruht, so muss die Hemmungssumme gesunken, das heisst, der Nöthigung zum Sinken Genüge geleistet sein. Hingegen im zweiten Falle ist der Nöthigung zum Sinken keinesweges Genüge geschehen; die Vorstellung besteht vielmehr *wider* diese Nöthigung, und *trotz* derselben, indem eine andere mitwirkende Kraft, z. B. eine Verschmelzungshülfe, oder eine ganze Summe solcher Hülfen, ihr nicht erlaubt, dem Drucke, von dem sie getroffen wird, nachzugeben. Dieser Unterschied ist kein Unterschied für das Vorstellen; vielmehr das Vorgestellte hat im einen und im anderen Falle die gleiche Klarheit. Dennoch ist dieser Unterschied für das Bewusstsein vorhanden, denn es betrifft die Vorstellung gerade in wiefern sie wacht, und nicht gehemmt ist. Mit welchem Namen sollen wir nun die letztere Bestimmung des Bewusstseins, da ein Vorstellen zwischen entgegengewirkenden Kräften eingepresst schwebt, benennen, zum Unterschiede von jener ersten Bestimmung, da dasselbe, nicht hellere und nicht dunklere, Vorstellen vorhanden ist, ohne eine Gewalt zu erleiden? Wie anders werden wir den gepressten Zustand bezeichnen, als durch den Namen eines

mit der Vorstellung verbundenen Gefühls? (S. W. Herausg. v. Hartenstein. VI. 75.) Mit mond e sorok szerint Herbart elmélete? Az érzelem a lélek tevékenységének nem elsőrendű megnyilatkozási módja; a lélek első sorban képzeteket alkot, ha e képzetek a lélekben egymásra hatnak, nyomást gyakorolnak egymásra, akár segítvén egymást, akár küzdvén egymás ellen, akkor érzelem támad. Az érzelem tehát a léleknek nem őseredeti tüneménye; előbb vannak a képzetek és a képzetek egymásrhatása után lépnek fel az érzelmek.

Herbart több érdemeket szerzett magának a psychologia tanainak kifejtése és előmozdítása körül, mintsem hogy szavai kellő figyelembe veendőek ne volnának; azonban másrészt minden elmélettől megkivánhatjuk, hogy minden körébe eső tüneményt teljesen és helyesen fejtsen meg. Ha holmi magyarázatlan residuumok előfordulnak, az elmélet legalább módosítandó, ha egyes tünemények az elméletnek éppenséggel ellentmondanak, az elejtendő. Először a physiologiai psychologia oly adatokat szolgáltat, melyek Herbart elméletével kevésbé egyeztethetők össze. Már azon mindennapi tapasztalás ellentétben áll vele, hogy míg az ember egy napon lehangolt, vagy míg őt minden csekélység felingerelni képes, máskor csupa derűtség, csupa jókedv és engedékenység. Ennek okát aligha találni *mindig* a képzetekben, mert ilyen alkalommal a megfelelő képzetek sokszor az illető érzelmek *alapján* és *következtében* jutnak öntudatunkba. Vannak, mint alább is látni fogjuk, testi állapotok, melyek első sorban érzelmeket keltenek és emez érzelmek a maguk részéről indítják meg a nekik megfelelő képzeteket; ez esetben tehát az érzelem megelőzi a képzetet. Maudsley Henrik az érzelem alapját az ember physikai alkotásában keresi. «A tapasztalás mindenkit arra tanít, hogy bizonyos képzet (idea), mely egyszer reánk nézve közömbös, mely semmi kedvvel vagy kedvetlenséggel összekötve nincsen, máskor a kedvetlenség érzeté-

vel össze lehet kötve; de sőt ténylegesen fájdalmassá is válhatik. Az emberek nem éppen figyelmes megészlelése kívánatják meg, hogy kitaláljuk, miszerint egy és ugyanazon tárgy különböző emberekre különböző módon hat, hogy ők annak folytán különböző módon ítélnék róla. Ez oly annyira tény, hogy az embereket rendesen érzelmi hajlandóságuk (dispositions), lelkük hangulata (temper of their mind) szerint különböztetjük meg, hogy ennek megfelelően az egyik emberről mint félenkről szólunk, a másikról mint bátorról; az egyikről mint könnyen izgathatóról és hevesről (quick-tempered), a másikról mint nyugodtról és szendéről. A beálló lelki tébolyodottságnak egyik legelső jele, oly jel, mely majdnem mindig előfordul és mely az idegcentrumok bármily módon okozott elfajulását jelzi — az, hogy az érzelem zavartatja meg, mire az ítélet több vagy kevesebb fokban való megzavarodottsága következik. — Lám az érzelem itt a prius. — «Az érzelmi affectiv élet teszi az embernek valódi életét nyilvánvalóvá, *az mélyebb, mint az értelem*, a mint a szerves élet mélyebb, mint az állati élet. Az az ideg elemeinek alaphangulatát fejezi ki, mely a maga részéről azok tényleges alkotának vagy összetételének eredménye, legyen az öröklött vagy szerzett.» (The Physiology of the Mind 350. k. l.)

Akár elfogadjuk Maudsleynak nézetét, akár nem, az mindenesetre világos, hogy Herbart elméletében egy magyarázatlan residuum van. Herbart elmélete szerint az egyes képzeteknek nincsen egyforma ereje; már most mi okozza azt, hogy egy és ugyanazon forrásból eredő, objective véve egyforma erejű hatás *A.* lelkében ilyen erejű képzetet támaszt, *B.* lelkében amolyan erejét? Szóval, hogy az egyes emberek lelkének fogékonysága a benyomások iránt oly változó? Ha a lélek *egyszerű* reale, veleszületett tulajdonságokkal nem bír, nem bírhat, — a behatások iránti fogékonyságának minden emberben egyformának kell lennie; tehát nincs más

mód, mint feltételeznünk, hogy a lélek mégsem oly egyszerű reale, vagy hogy a különböző fogékonyságnak oka a testben van. Ha a bölcsésznek elméletét és a rajta alapuló számításokat el is fogadjuk, akkor csak azt tudjuk, hogy *adott erejű* képzetek ilyen meg amolyan matematikai törvények szerint, egymásra, a teljesen egyszerű realeban hatnak, de honnan *származik ezen adott erejük*, arra Herbart nem felel. E szerint elmélete legalább módosítandó. Mit mondjunk azonban Herbart álláspontja szerint azon tapasztalásról, hogy a beálló elmetéboly legelőször érzelmi zavarban jelentkezik? hogy a fejlődő pubertás először érzelmi változásokat idéz elő és azután tereli a gondolatokat más irányba? A bor, opium stb. hatásáról nem is szólva. És nem tapasztaljuk-e álmainkban is, hogy bizonyos testi állapot lelkünkben — alváskor — bizonyos hangulatot kelt és ezen hangulat hoz létre megfelelő képzeteket. Mindez adatok a mellett látszanak tanúskodni, hogy az érzelem lelkünk képzeti életének nem szülötte, hanem legalább oly őseredetű, mint amaz. A fentebb említett műben 367. l. Maudsley még arra a tapasztalásra is hivatkozik, hogy vannak gyermekek, kiknek semmi kegyes érzelmük nincs apjuk, anyjuk, testvéreik iránt, kik más gyermekekhez nem csatlakoznak játékaikban, kik mindent rontanak, bontanak, állatokat kínoznak, oly virtuozitással hazudoznak és lopnak, hogy csak úgy bámulnunk kell, és kiken semmi erkölcsi nevelés nem fog, legyen az szigor vagy szelíd bánásmód. Lelkük e tekintetben egy szintájon áll a majmokéval, kikhez viseletükben is hasonlítanak. Ők társadalom-ellenes teremtmények (anti-social beings), kiket gonosz organisatiójuk attól megfosztott, hogy az erkölcsi mag, az *emberi fejlődésnek ezen legutolsó szerzeménye*, bennük meggyökerezék és fejlődjék. A további vizsgálat rendszeren kideríti, hogy e bajuk öröklött, hogy ők az emberi civilizációnak egy már általában véve régen meghaladott

stadiumát képviselik. Ilyen esetben sem magyarázhatni mindent a képzetekkel és a képzetek egymásrahatásával. Ilyen tapasztalatok arra is készítik a gondolkodó embert, hogy föltegye, miszerint az ember nemcsak testi dispositiót örököl az ősoktól, hanem lelki dispositiót is, hogy a civilisatió által előidézett testi változásokkal karöltve járnak a lelki változások, hogy az ősöknek átélt tapasztalásai testükben szerveződnek, és hogy e szervezettség az utódokra átszarmazik, mi a lélekre is visszahat.

Előbb említettem, hogy a pszichologiai tanulmányok egyik kitűnő forrása a gyermekek lelki élete, mert ott a tünemények még kevésbé bonyolultak. Igaz, hogy itt is mindenféle csalódásnak vagyunk kitéve, mert nehéz elképzelni magunknak, hogy voltaképen milyen a gyermekek belső lelki élete, kivált a csecsemőké; de azért e vizsgálatok folytatását is fölötte fontosnak tartom. Kérdés már most, mikor vesszük a gyermekek az egyik vagy másik érzelem külső jelét legelőször észre, és feltehető-e akkor, hogy az illető érzelem *csak* a képzetek egymásrahatásából származott? A gyermeki lélekben megnyilatkozó érzelmek egyik legeseje az ijedelem vagy félelem. Arról Ch. Darwin: A Biographical Sketch of an Infant című értekezésében körülbelül ezeket mondja: Megrezzennek a gyermekek, ha csak pár hetesek is, rögtöni zajra és azután rínak. Mielőtt gyermekem 4¹/₂ hónapos volt, közel hozzá sokféle furcsa és zajos hangokat idéztem elő, melyek a gyermeket nagyon mulattatták, akkor egyszer hangoz horkoló hangot adtam, mit azelőtt soha nem tettem, és a gyermek azonnal komolynak látszott és azután rítt. Ugyanakkor hátamat feléje fordítva közeledtem hozzá és előtte megállottam; ez szintén meglepte és ő rítt volna, ha meg nem fordulok. (Mind, 1877. évf. 288. l.) Magyarázhatók-e ezen tünemények Herbart elmélete szerint? Herbart elmélete szerint a képzetek a léleknek önfentartásai külső behatások

ellen, e szerint minden képzet a legtágabb értelemben vett tapasztalást tételezi fel, mert ha nincs külső behatás a lélekre, nincs tapasztalás a legtágabb értelemben véve, nincs önfentartás vagy képzet. Hogy e képzetek egymást támogatják, vagy egymással küzdenek, vagy egybefolynak, az a képzeteknek csak minőségétől és kapcsolásuktól (asszociálásuktól) függ. Az ijedelem vagy félelem Herbart elmélete szerint oly képzetet tételez fel, tehát in ultima analysi oly tapasztalást, mely több képzettel kapcsolva és általuk támogatva, az utolsó benyomás ellen mintegy küzd, vele ellentétben áll, azt az öntudatból kiszorítani igyekszik és így kellemetlen érzelmet kelt. Már most melyik lehetett azon a lélekbe visszaidézett képzet, vagy melyek azon kapcsolt képzetek, melyek a Darwin eseteiben az ijedelmet okozták vagy okozhatták? Tudja-e a gyermek tapasztalásból, hogy a nagy zaj veszedelemnek jele? Tudja-e egyáltalában mi az a veszedelem? Mi bírhatta rá őt, hogy a két utóbbi esetben, melyeket Darwin említ, sirt? Herbart elméletével aligha adhatunk feleletet. Talán segíthetünk azon elmélettel, hogy e hangokkal és a Darwintól említett utóbbi esetben a gyermek ősei sok-sok kellemetlen tapasztalást tettek, hogy ezen tapasztalás idegeikben szerveződött és e szervezettséget a gyermek születésével már világra hozza. A magyarázat mindenesetre fölötte merész, a tüneményt magát sem magyarázhatni oly könnyen, de annyi mindenesetre világos, hogy e tüneményekkel szembe állítva Herbart elmélete elégtelen, hogy az érzelem legegyszerűbb alakjában a képzetektől független.

Ugyane kérdést más szempontból is vizsgálhatjuk. A legfőbb érzelmek valamennyi népeknél egyforma külső jelekben nyilvánulnak, nem találhatni bennük conventionalis vonást. Ezen tény, szigorúan véve a dolgot, sem directe, sem indirecte nem bizonyítja azt, hogy az érzelem a képzettől független, talán elképzelhetni valamely Herbart álláspontján álló magya-

rázatot, mely e ténynyel összeegyeztethető, de nem valószínű; nézetem szerint azonban ezen tény is valószínűbbé teszi azt, hogy az érzelem független, eredeti lelki nyilvánulás. Maudsley nézetem szerint helyesen állítja, hogy az ember nemcsak individualis szellemi képességekkel, hanem individualis érzelmi dispositiókkal és hajlamokkal születik. (U. o. 361. l.) E tételt igazolni az alábbi soroknak lesz a feladata.

Már az érzéki benyomásnál megkülönböztethetjük e két elemet: az érzéki benyomás tartalmát és az azt kísérő kellemetességet. Ha ezt, teszem a látás és hallás benyomásainál ritkán vesszük észre, az onnan van, hogy a kellemesség és kellemetlenség oly gyöngye, hogy öntudatunkba nem képes behatolni. A psycho-physikai vizsgálódásokból már régen tudjuk, hogy oly benyomás, mely erőben bizonyos fokon alul marad, nem képes lelkünkre hatni, mindamellett, hogy a benyomás physikailag megtörtént; ha azt fokozzuk, ha az ú. n. minimalis értéken fölé emelkedik, átlépi egyúttal a léleknek ú. n. érzeti küszöbét (Empfindungsschwelle). *Ugyanaz a törvény áll az érzéki benyomás kellemességéről vagy kellemetlenségéről*, mely sokszor az érzeti küszöbön *alatt* marad. Hogy a színbenyomásokkal a kellemetesség és kellemetlenség érzete össze van kötve, mutatják Goethenek következő szavai: Die Menschen empfinden im Allgemeinen eine grosse Freude an der Farbe. Das Auge bedarf ihrer, wie es des Lichtes bedarf. Man erinnere sich der Erquickung, wenn an einem trüben Tage die Sonne auf einen einzelnen Theil der Gegend scheint und die Farben daselbst sichtbar macht. Dass man den farbigen Edelsteinen Heilkräfte zuschrieb, mag aus dem Gefühle dieses unausprechlichen Behagens entstanden sein. (Farbenlehre 759. §.) Az egyes színeknek érzeti hatását u. o. 765. és következő §-ban írja le. Szántszándékosan szólok a színekről, mert ez érzék benyomásaival a legkisebb fokban van a kellemesség vagy kellemetlenség

érzete összekötve. A physiologiai psychologia egyik tétele továbbá az, hogy az agy ugyanazon idegei, melyek az érzéki benyomással ingereltek, ingerületbe jutnak, habár sokkal gyöngébben, ha a benyomás képét lelkünkbe visszaidézzük, minek az a következménye, *hogy a kellemesség vagy kellemetlenség érzete az ilyen visszaidézett képekkel is egybe van kapcsolva*. Ha továbbá meggondoljuk, hogy hány elvontabb gondolat szedi adatait az érzéki benyomásokból, hogy tehát az elvontabb gondolatokra befolyanak az érzéki adatok — ilyen visszaidézett képek: nem fogunk csudálkozni azon, hogy ilyen elvont gondolatoknál is a kellemetesség vagy kellemetlenség egyénileg változó: szín, mely az egyiknek nem tetszik, gyönyört okoz a másoknak; hang, mely az egyiket elbájolja, a másoknak kiállhatatlan. Ezen egyéni különbség nem marad az érzékiség határában, hanem a fentebb említett okból befoly a magasabb szellemi functiókba is. Világos tehát, hogy a kellemesség és kellemetlenség érzete szempontjából mindenki sajátos dispositiókkal születik.

Kétségtelenül nagy logikai hibát követnék el, ha azt gondolnám, hogy az, mi a magasabb szellemi functióknak csak egy részéről bizonyos, az intelligentia valamennyi tüneményeiről áll; *de valószínűnek tarthatom, hogy a gondolatnak, mint olyannak, van ilyen érzeti oldala, hogy a magasabb érzelmek sem a képzeteknek egymásrahatásából keletkeznek, hanem a képzetekkel, gondolatokkal magukkal össze vannak kötve*.

Hogy az érzelmi tünemények másfajtajúak, mint az intelligentia tüneményei, abból is látható, hogy sajátos törvényeik vannak. Spencer Herbert Principles of Psychology Part VIII. Chapter VII. §. 519. ezeket mondja: Az érzelmek keletkezése abban különbözik az ideáknak keletkezésétől, hogy míg az ideák, melyek mindig az öntudatnak szűk és központi részét foglalják el, *egyszerű és egymással határo-*

zott viszonyban álló elemekből állanak, mely elemek (az általános ideák esetében) *állandó* viszonyban vannak egymással, ellenkezőleg az érzelmek az öntudat szélén levő nagyon bonyolult és összesereglett elemekből vannak összetéve, melyek *soha kétszer nem azonosak* és melyek *sohasem állanak egymással ismétlődő viszonyban*. Midőn valamely idea felépül, az egymást követő tapasztalások, legyenek azok hangok, színek, tapintások vagy izbenyomások, vagy származzanak azok oly tárgyaktól, melyek sok ilyen érzéki tapasztalást kapcsolnak egybe, mégis *annyi közöst tartalmaznak*, hogy mindegyik tényleges tapasztalás határozottan az előbbiekkal megegyezőnek gondolható. Midőn azonban valamely érzelem felépül, az egymást követő tapasztalások *annyira különböznek egymástól*, hogy mindegyik tényleges tapasztalás nem specialiter hasonló, hanem csak általában hasonló előbbi tapasztalást juttat eszünkbe, egyúttal az előbbi tapasztalásokból oly előnyöket vagy hajokat hoz emlékezetünkbe, melyek specialis természetükben szintén különbözők, bárha bizonyos közös természetű vonásaik is vannak. Ennek az a következménye, hogy a fölkellett öntudat egy sokszerű és zavart öntudat, oly öntudat, melyben a kívülről jövő benyomásoknak bizonyos összetételével az ideális összetételnek egy határozatlan felhője jár, lévén az hasonló hozzá, egyúttal vele jár a kellemesség vagy kellemetlenség érzeteinek oly határozatlan tömege, mely ilyen összetételhez asszociálva volt. (Hence it results that the consciousness aroused is a multitudinous, confused consciousness; in which, along with a certain kind of combination among the impressions received from without, there is a vague cloud of ideal combinations akin to it, and a vague mass of ideal feelings of pleasure or pain that were associated with such combinations.) (Az almának benyomása, ha százszor történik is, bizonyos állandó elemeket állandó összetételben fog feltüntetni, de aligha fogok én kétszer azonos

körülmények közt félni vagy örülni. A vele járó eszmék különbözök.) Az érzelem, mint olyan, csak keretet képez, mely tartalmát a képzetektől kapja, kivált az ú. n. magasabb érzelmet vele járó képzetekkel gondolni sem szabad, de nézetem szerint az érzelem nem a képzetek egymásrahatásának szülötte, hanem azoknak állandó kísérője. E tekintetben is vehetünk észre az egyes embereknél egyéni különbségeket.

Nem állítom oda e tételt megegyezhetetlen igazságnak, hanem olyannak, melyet mindenki tetszése szerint elfogadhat vagy sem.

De kérdezheti valaki: minek e fejtegetések? Mi közük az erkölcsi érzelmekhez? Nézetem szerint a fentebb említett kérdésnek tisztázása főfontosságú, mert vele a további tárgyalásnak kiinduló pontját találtuk, és a következő fejtegetéseknek alapját vetettük meg. Mi következik Herbart álláspontjából? Mi abból, hogy így szólunk: az érzelem a lélek tevékenységének egy a képzetektől részben független nyilvánulási módja?

Mint hogy az érzelmek Herbart elmélete szerint teljesen a képzetektől függenek, nyilvánvaló, hogy az érzelmek egyáltalában, — tehát az erkölcsi érzelmek is, — *teljesen* a születés utáni behatásokból, az általuk felkeltett képzetekből *és csak is azokból* magyarázandók és magyarázhatók. Minélfogva az erkölcsi érzelmeket a személyileg tett tapasztalatok, határozzák meg; vonatkoznak azok a külvilágra, vagy az emberi cselekedetekre — ez utóbbi alatt kiváltképen a fegyelmezést, bánásmódot, erkölcsi oktatást és példaadást stb. értve Herbart erkölcsi dispositiókat nem ismerhet el, nála az erkölcsi érzelmek fejlődésében a környező világ, kivált a társadalmi nevelő behatások a minden, az egyéni lélek mint egyszerű reale a semmi, vagy legfeljebb ezen behatásoknak és egymásrahatásuknak ideális központja, mely a maga részéről teljesen *szenvedő* reale.

Az ellenkező nézet velünk született erkölcsi érzelmi dispositiókat tételez fel; s az erkölcsi érzelmekben lélektani productumot lát ugyan, de oly productumot, melyekben a velünk született erkölcsi dispositiók *döntő tényezőt* képeznek. Ha tehát ezt a nézetét fogadjuk el, a további vizsgálatnak teljesen más irányban kell haladnia, azt kell vizsgálnunk, melyek ezen eredeti érzelmi dispositiók és miképpen fejlődnek ezen dispositiók alapján a fölötte bonyolult erkölcsi érzelmek?

Nem tudom, helyes úton járok-e, de tervem az, hogy először figyelemmel kísérem, miképpen fejlődnek az egyénben az erkölcsi érzelmek, és az így nyert adatokra építem annak vizsgálatát, milyen elemek folynak tehát össze az erkölcsi érzelmekben és miképpen alakul ez ezen elemekből.

II.

Oly fictióval fogok élni, mely minden positiv tudományban meg van engedve, midőn fejtegetéseimnek alapjául egy tipikus esetet választok. Oly gyermek erkölcsi fejlődését fogom vázolni, ki születésénél átlagos erkölcsi dispositiókat kapott az anyatermészettől, a kit oly szülők nevelnek fel, kik ha nem is rendkívül szeretik gyermeköket, legalább tudják, mi a kötelességök.

Mindenesetre megállapítandó ténynek tartom azt, vajjon a pár hónapos és egészen magára hagyatott gyermek *csak azért* sir-e, hogy álmos, éhes, egyéb testi kellemetlenséget érez, vagy pedig hozzájárul ezen okokhoz az, hogy elhagyatottságának érzetében fél, vagy még talán az is, hogy az *elhagyatottság maga* kellemetlenül hat lelkére. Ha ez utóbbi körülmény minden kétséget kizáróan megállapítható volna, akkor az hatalmas érv volna azon tételre, hogy az ember már természeténél fogva zoon politikon. Azt azonban min-

denki észlelhette, hogy a pár hónapos gyermek vidámabb, ha a dada vagy a család többi tagjai körülötte vannak és vele foglalkoznak, mi nemcsak onnan eredhet, hogy fejlődő eszét foglalkoztatják, hogy mulattatják, hanem mindenesetre onnan is, mert érzi, hogy társaságban van. Ha még azonfelül jóindulatú mosolyt lát. lelke egészen fölvidul és a csecsemő mosolylyal felel.

A gyermek erkölcsi nevelését eleintén a családtól és az őt környező külső természeti tárgyaktól kapja. A szülők mondják: ez jó, az rossz viselet, legtöbbször minden további okadatolás nélkül. Azonfelül a gyermek még azt is hallhatja minduntalan: ezt szabad tenni, azt nem. Tapasztalható, hogy a gyermek sokáig nem képes megérteni, mit jelent a szó: «szabad». Így tekintve a dolgot, az erkölcsiség egyes szabványai a gyermeki léleknek még idegenszerű valami, még nem mentek át vérebe. Azok sokszor még megszorítják a gyermek impulzusait, melyek a vágyak rögtöni kielégítését kívánják. Ismeretes a gyermeknek és vadembernek azon természete, hogy minden belső impulsusnak azonnal enged és a körülményeket tekintetbe nem veszi; ezt fegyelmezik első sorban a szülők. De nemcsak a szülőktől tanulja meg, mi szabad, mi nem, hanem a külső természettől is. Csak tegye a gyermek kezecskéjét tüzes tárgyra, majd megtanulja keserű módon, hogy azt nem *szabad* tenni. Sokra tanítja őt a külső környező világ mit szabad, mit nem szabad tenni; arra tanítja, hogy a külső tárgyak is tiltó gátat állítanak fel akarati elhatározásának, vagy tért engednek annak, mihez alkalmazkodnia *kell*. Hallom az ellenvetést, hogy a külső természet a gyermeket okosságra, óvatosságra tanítja, de nem erkölcsösségre. Teljesen igaz! Közvetlenül nem! mert az erkölcsi érzelmek cselekvényekre, a társadalmi viszonyokra vonatkoznak. Közvetve igen! Midőn a természeti tárgyaktól nyert kellemetes vagy kellemetlen tapasztalatok az akaratot oly módon fegyel-

mezik, hogy kényszerítik, miszerint azokhoz alkalmazkodják, nevelő hatásúak és többféle erkölcsi érzelmenek útját egyengetik. Hiszen szembetűnő dolog, hogy azon körülmény, hogy az emberiség a természettől függ, annak véghetetlen és túlságos hatalmát érzi és fenséges tüneményeit észreveszi, a vallási érzelmek fejlesztésére hathatósan befolyt, és szintén kétségtelen, hogy a vallásos érzelmek sokszor sajátosságosan színezik az erkölcsi érzelmeket. A gyermekre azonfelül nagy hatással van még testvéreivel való érintkezése is főképpen a játszószobában. Szerencsés körülmény, ha *van* testvére, továbbá *oly* testvére, ki korban hozzá közel áll; még szerencsésebb az erkölcsi érzelmekkel szorosán összefüggő gyöngédebb érzelmek fejlesztésére, ha az egyik testvérke fiú, a másik leány. A még csak egy-két éves gyermek is jobban érzi magát, ha hasonlókorú gyermekekkel játszhatik, mint ha a felnőttek társaságában kell idejét töltenie, még ha ezek szeretik is. A játékban majd közös a céljuk, majd meghasonlanak; az egyik testvérke hevesességében megüti a másikat, ez vagy visszaüt, vagy sír, vagy a szülő kénytelen bíró lenni és a körülményekhez képest dicsér vagy fedd, jutalmaz vagy büntet. Mennyi alkalom az erkölcsi érzelmek fejlesztésére! Ha a testvérke üt és az ütést visszakapja, megtanulja az életnek ama leczkáját: a hogyan te bánasz az emberekkel, úgy bannak ők is veled. Ha a megütött testvérke sír, megsajnálja és talán maga is kezd sírni, rokonérzelme nyer táplálékot. A szülői dicséret vagy feddés, jutalmazás vagy büntetés az erkölcsi auctoritásra és kötelességre tanítja, az erkölcsi utánzásnak mintát állít lelke elé, néha szégyenérzetet is fakasztanak, mely érzelem azonban, tapasztalásom szerint, aránylag későn fejlődik a gyermekben. E sorok analitikai részében ez utóbbi körülmény okát is fogjuk látni.

Több új elem járul az eddigiekhez, vagy ha már megvolt, de csak háttérben, előtérbe lép, ha a gyermek iskolába

jár. Meglehet, hogy a szülők már játék közben a rendhez szoktatták gyermeküket, kényszerítették, hogy játéktárgyait tartsa rendben, de a rendnek eme megtartása még sokkal kényszerítőbb lesz az iskolában. Nyolcz óraker köteles mindennap padjában lenni, még pedig a maga helyén, bizonyos megszabott rend szerint foglalkozik írással, olvasással, értelemgyakorlatokkal stb. Annak ideje elmúlt, hogy gyermekszobájában játékanak helyét kénye-kedve szerint változtathatja és majd itt, majd ott játszik; reggeli 8 órától 10 óráig egy helyen kell maradnia és ezt csak akkor hagyhatja el, ha a tanító kiszólítja; csak azzal foglalkozhatik, mit az iskolai órarend kiszab. Együttal azt veszi észre, hogy ezen rendnek az osztály valamennyi tanulója alá van vetve, az osztályban valamennyien egy és ugyanazon dologgal foglalkoznak, közös cél felé törekednek, végre, hogy e rendet a tanító auctoritasa tartja fenn. Megérlelődik a gyermekben annak tudata, hogy a társadalom csak úgy állhat fenn; ha a tagok bizonyos rendszabályoknak vetik magukat alá, és ha van valaki, a ki tekintélyével a rendet fenn tudja tartani. Már a családban tapasztalhatja a gyermek számtalan esetben, hogy az anya sokat enged meg, mit az atya megtilt és viszont; a tanító szintén állíthat fel a szülőktől némileg eltérő erkölcsi szabályokat, miáltal a gyermek erkölcsi nézetei némileg megzavarodnak, de másrészt változatosság tekintetében nyernek. Hogy mindez a gyermeki lélekben fejlődő erkölcsi érzelmekre visszahat, könnyen átlátható. Osztályában levő tanulóársai egyikével, másikkal barátságot köt, rokonszenvez vele, egymást megbeszél, egyik-másik terv véghezvitelére segítségül szólítja fel, nemcsak rokonszeny, az érdek is köti őt hébe-hóba barátjához. Az osztályban kiválóan jó vagy rossz tanulókat talál, ezeket szidja a tanító, amazokat dicséri; látja, hogy a jó tanulókat tisztelik, csudálják, megtanulja tehát, hogy embertársainak tisztelete milyen előnyös, sőt egyben-másban

szükséges is. A kiváló tanuló mintaképpé lesz, melyet jeleségében meg akar közelíteni; emelt hangulattal emlegeti, hogy például E. T. a legjobb tanuló az osztályban, ő is legalább viseletben dicséretes érdemjegyet akar kapni, ha talán szellemi képességei nem is engedik, hogy a tanulásban kitünőt kapjon. Már a legalsóbb osztályokban is kifejlődik bizonyos testületi szellem (esprit de corps): ugyanazon dolgon az egész osztály megbotráncozik, ugyanazt az egész osztály dicséri vagy bámulja. A másodosztályu tanuló némi büszkeséggel néz az első osztályúra, érzi, hogy már sokat tud, mit az még nem tanult. Ime mennyi körülmény, mely irányt ad már a hat éves gyermek erkölcsi érzelmeinek.

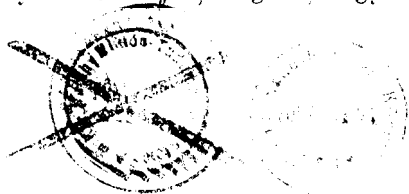
Midőn a gyermek az iskolában tanulását folytatja, ismeretköre mindegyre tágul, mindjobban megismeri a természeti tüneményeket, az emberek viselkedését meg az egyes társadalmi intézményeket. Az ismeretnek ezen kibővülése hathatósan fejleszti a gyermek erkölcsi érzelmeit. — Vannak tantárgyak, melyek directe csak eszének képességeit fejlesztik, vannak, melyek egyúttal a tanuló szívére is hatnak, szellemi látókörét pedig valamennyi tágítja.

Már magában véve azon tény, hogy a fejlődő korral és az ismeretek gyarapodásával az intelligencia is növekszik tartalomban és erőben, visszahat az erkölcsi érzelmekre. Az ember nem engedi át magát a rögtöni impulsusoknak, hanem latba veti a körülményeket és a máskülönben hevesen föl-támadó érzelmek is veszítenek talán heveségből annyit, a mennyit mélységben és többágú összekötöttségben nyernek. A mint a művelt ember könnyebben találja meg az átmenetet az egyik gondolati sorból a másikba, úgy a művelt embernek érzelmi világában is könnyebben kapcsolódik össze egy érzelem egy másikkal, az érzelmek könnyebben folynak át más érzelmi mederbe. Azonfelül a művelt ember a bajból kivezető utat inkább képes feltalálni, mint a műveletlen, és

sokszor nem támad fel az ő lelkében a félelem és az ezzel összekötött érzelem, mely a műveletlen ember lelkét bilincsekben tartja. Így még az olyan tantárgyak is, melyeknek első pillanatra semmi közük sincsen az erkölcsi érzelmekhez, indirecte visszahathatnak rájuk, s a tanulás nemcsak annyiban nevelő és érzelmileg fejlesztő hatású, hogy a tanulót valamely tantárgygyal való rendszeres és behatóbb munkásságra szoktatja, hanem annyiban is, hogy a tanuló szellemi látókörét tágítja, képzettségét gyarapítja és szövevényesebbé teszi, és ez által az érzelmek lefolyását is módosítja.

Vannak azonban tantárgyak, melyek nemcsak a szellemi látókört tágítják, hanem egyúttal a szívre is közvetlenebbül hatnak: ilyenek a vallás, történet, irodalom és az irodalmi termékeknek aesthetikai fejtegetése.

1. *A vallás.* Az egész egyetemes történet tanúskodik arról, hogy az egyes népek képe, ideája az istenségről visszahatott az erkölcsi érzelmekre. Nem jelent egyet és ugyanazt, vajjon az ember egy emberi gyarlóságokkal bíró Zeusnak áldoz-e, vagy egy sokszor haragos és sujtó Jehovának, vagy Allah-hoz fohászkodik fatalistikus önmegadásban, vagy bizalommal fordul a legigazságosabb, de egyúttal legjóságosabb keresztény Istenhez. A keresztény vallás a mindenható, mindentudó, jóságos Istennek képét önti a gyermeki szívbe. Szerető atya és anyja képére alkotja a gyermek a mindenek Atyjának képét, ki minden jó tettek és dicsérendő gondolatnak a megjutalmazója, de ki egyúttal még azt a gonosz-ságot is tudja, melyet világi szem nem látott és a ki elől még azt a titkos bűnös gondolatot sem lehet elrejtteni, melyet senki még sejteni sem képes. Csak rá kell utalni a «Miatyánk»-ra, hogy a keresztény vallás teljes mélységét és erkölcsnemesítő hatását átlássuk. A keresztény Isten *atyánk*. kitől mindennapi kenyerünket kérjük, meg azt, hogy bocsássa

meg büneinket, miképen *mink is megbocsátunk ellenünk vétetteknek*, hogy ne vigyen minket kísértetbe, hanem szabadítson meg minden gonosztól. A gyermeki szív nem érti meg a vallásnak hitágazatait, hanem megérti a Miatyánk fenséges szavait. Ilyen szempontból a vallás nem az észhez, hanem a szívhez szól. Bármiféle vallásban neveltetik fel a gyermek, megérzi vallási tanításának hatását még akkor is, ha későbbi gondolkodása elszakítja is azon gondolatkörtől, melyben az illető vallás él és mozog; mert mindennap tapasztaljuk, milyen befolyást gyakorolnak a gyermeki éveknek benyomásai a meglett férfiúra, de sőt még az öregre is. A mult ad irányt a jelennek, a jelen a jövőnek. Még az istentagadó is tisztel egy meg nem bontható természeti rendet, vagy a humanismus eszméjeért rajong és ennek visszahatását érzi értelmi világában, mert hiszen minden rajongás magasabb lendületet ad a szív érzelmeinek. Mentől mélyebben iparkodik valaki a vallás titkaiba behatolni, annál gyarlóbbnak érzi magát a mindenséggel szemben és annál mélyebbek érzelmei. A vallási érzelmeknek visszahatását az erkölcsiekre tagadni merően lehetetlen.

2. *A történet.* A történet háborúinak, békekötéseinek és társadalmi institutióinak elbeszélésével kevésbé képes directe hatni az érző lélekre, legfelebb annyiban, hogy két dolgot tanul a fiatal ember: a létérti harcztot és a földi dolgok mulandóságát, midőn oly hatalmas nemzetek is pusztulnak, mint a római nép. Az ügyesen összeállított korrajz már inkább kidomboríthatja azt az igazságot, hogy *concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur*, hogy az erkölcsöknek lazulásával a társadalmi rend és jólét is felhomlik, hogy igazi virágzás csak ott és akkor van, ha a nép eszmékért rajong, értük áldozni képes. De leginkább belevésődik az ifjú-szívbe a jeles férfiak életének, tetteinek és jellemének a képe. A gyermek még sokáig nem bírja igazán

megbecsülni az erkölcsi abstract szabályt, őt a jeles emberek példái indítják meg inkább, még akkor is, ha évszázadok választják el a hőstől, mint teszem Leonidástól, Sokratestől stb. Miután már a nemzeti érzélem kezd benne megerősödve felülkerekedni, a saját nemzetbeli emberek állanak legközelebb hozzá és szívéhez, azoknak emléke marad legállandóbban lelkében.

3. *Az irodalom és az aesthetikai fejtegetés.* A fentebb említett tantárgyak közül talán a legközvetlenebbül hat az ifjú szívére az irodalom, kiváltképen a nemzeti irodalom. Minthogy a társadalom, ha merően antisocialis érzelmek és antisocialis erkölcsi elvek uralkodnának, menten felbomlanék; a költői termékekben, melyek e tekintetben a társadalmat átható szellemnek visszfényei csupán, csak socialis érzelmek állhatnak dicsfényben. Minden egészséges, a nép szívéből fakadó költői mű az erkölcsi érzelmek elevenségét csak fokozhatja.¹ Azon költők pedig, kiknek műveit a mindennapi irodalmi termékeknek áradata el nem moshatja, kiknek művei

¹ Midőn valamely cselekedetben az önzés leküzdését és az önzetlenség diadalát tapasztaljuk, rokonszenvre gerjedünk, míg az önzés jelenségei, az erkölcsileg rossz cselekedetek ellenszenvet támasztanak bennünk: rokon- vagy ellenszenvünk pedig egyszersmind aesthetikai tetszés vagy visszatetszéseképen nyilvánul, úgy hogy ítéleteink e részben a lelkiismeret és az izlés ítéletei egyaránt. Ha valaki nagylelkűen megbocsát sértőjének, hőkezűen gondoskodik embertársairól, vagy valakinek életét saját élete kockáztatásával megmenti: az szabatosan megjelölve, jót tett, de inkább szeretjük szép tetteknek mondani. Viszont, ha valaki elárulja vagy megkárosítja hazáját vagy felebarátját: ezt a rossz tettet rendszerint úgy jellemezzük, hogy rút dolog, csúnyaság, latinosan turpisság. Midőn a szüle arra inti gyermekét, hogy szépen viselje magát, azt érti rajta, hogy erkölcsi oktatásait kövesse. Szóval, az erkölcsi jót egyszersmind szépeknek, az erkölcsi rosszat egyszersmind rútoknak tekintjük. Greguss Ágost: Rendszeres széptan. 57. l. Az erkölcsileg jó és aesthetikailag szép sok tekintetben egy csapáson halad.

nem egy korra, hanem egész korszakokra és századokra kihatnak. az emberi nem legjavát képviselendik s a velük való társalgás olyan. mintha az ember ugyanazt az időt a legkiválóbb férfiak vagy nők válogatott társaságában töltötte volna. E velük való társalgásnak morális becsé kétségtelen és kiszámíthatatlan.

Egyszerű költői termékekkel már a gyermeki szobában ismerkedik meg a gyermek. tehát még jóval azelőtt, mielőtt a fiú vagy leány a szorosabb értelemben vett irodalmi termékekkel megismerkedik. A kis elbeszéléseket, a milyenek pl. a Flori-könyvben találhatók, nagyobb mesék váltják fel, melyek java részben valamennyi nemzetnek közkincsét képezik. majd népregek jönnek sorba és csak meg kell figyelni a gyermeket, milyen szívesen hallgatja a regéket, hogy megindul a szíve már oly korban is, midőn még olvasni sem tud és a képes-könyveknek rajzain csak gyönyörködik. Egyenesen és a legrövidebb úton törekszik a gyermek impulzív természeténél fogva a cél felé. és rokon vonást talál a regékben, midőn a hős, ki természetfölötti hatalommal bír, az akadályokkal nem annyira küzd, mint azokkal inkább rövid úton elbánik és azokat megsemmisíti. Ismereteinek fogyatékos volta nem engedi meg, hogy a regéknek valótlanságain és képtelenségein megütközzék, annál tisztábban fogadja szívébe a regéknek erkölcsi tendenciáját. A költészet most említett fajainak hatását még a parasztgyermek is megérzi, kinek szívében még a népdaloknak minden bánata és öröme, minden lendülete és levert hangulata is átrezeg. Ime a költészet hatása. az emberiség legszélesebb rétegeire is kiterjed!

A nemzet és emberiség kiválóbb költőit inkább csak a műveltebb osztályok olvassák, még kisebb azoknak száma. kik hatásukat nemcsak naive fogadják be és érzik át, hanem kik a költői műveket áttanulmányozva meg is értik, szelle-

mükbe öntudatosan behatnak. Sok költői mű erkölcsi szempontból közönyös, teszem ha valaki lantján a tavaszt dicsőíti, az aggkor keserveit elpanaszolja, édes-keservesen visszaemlékezik multjára stb. Akkor az ú. n. gyöngédebb érzelmeket gerjesztheti fel, de hatása az erkölcsi érzelmekre csak indirect lehet. Vannak azonban költészeti termékek, melyek szorosabban összefüggnek az erkölcsi érzelmekkel, olyanok t. i. melyek emberi cselekvényeket vagy jellemeket rajzolnak. hatásuk sok tekintetben annál tisztább, mert költött cselekedetekkel és költött jellemekkel van dolgunk, itt tehát önértékünk és önzésünk nem szól bele az érzelembé.¹ A németek, hivatkozva Goethére, azt mondják, hogy a művészet alkotásai nem erkölcsi predikációk, hanem hogy a művészet önnönmagának czélja. (L. Greguss A.: Rendszeres széptan, 56. l.) Teljesen igaz, de a költészetnek nem szabad összeütközésbe jönnie a tiszta erkölcsökkel, a rossz, mint a műnek előforduló eleme, élesebb színbe állíthatja a jót, de nem diadalmaskodhatik fölötte, mert különben az olvasók java része, lelkében uralkodó socialis érzelmeinél fogva a munkát undorral dobja sutba. Nem szabad felejtenünk azt a körülményt sem, hogy a tényleges élet az eseményeket, cselekvényeket és jellemeket, hogy úgy szóljak, pele-méle adja át a tapasztalásnak, a költő pedig, hogy művészi hatását el ne téveszsze, bennök válogat és czéljának megfelelően csoportosítja azokat. Közönyös eseményt, cselekvényt nem mesél el, csak olyant, mely az olvasónak érdekeltségét felkölteni és a műnek alaptendentiaját jobban kidomborítani képes. Már a közönséges életrajz is a kiválasztott személy élete leírásában sokszor hónapokon, éveken át pár szóval átsurrán, hogy

¹ James Sully: Sensation and intuition. The aesthetic aspects of character. 247—283. l. — The representation of character in art. 284—311. l.

életének oly mozzanatainál maradozzék, melyek fontosabbak: mennyivel inkább teszi, köteles ezt tenni, a költő, kit pozitív adatok nem akadályoznak abban, hogy ilyen vagy amolyan eseményeket írjon le. Szakasztott módon jár el a költő, ki jellemeket alkot. Válogat a sokféle jellemvonások közt, az egyik jellemvonást kiemeli, a másikat háttérbe szorítja, a harmadikat pedig éppen csak pár szóval sejteti: ha több személy szerepel, úgy csoportosítja azokat jellemük szerint, hogy az egyik személy jellemvonásai céljaihoz képest a másik személy jellemvonásaihoz illenek és az aesthetikai összhangot tökéletesebbé teszik.

Mi köze van mindennek az erkölcsi érzelmekhez? Legyen szabad hasonlaltal élnem. A természet tárgyai alakjainak sokaságánál fogva szinte bódítólag hatnak a kezdő szemlélő elméjére; hogy e bajon segítsünk, a természetrajzi tanítás úgy jár el, hogy típusokat mutat föl, és e típusok jellemző vonásainak feltüntetésével az észlelet segítségére jön.¹ Nos a mindennapi életnek, a mindennapi életben előforduló jellemeknek ilyen típusait mutatja be a költő. Midőn a költő az észet így műveli, közvetve az erkölcsi érzelmeket is nemesíti, és ezt kiváló módon teszik az aesthetikai fejtegetések.

Az a gyermek, ki iskolai éveit nem az elemi osztályokkal végzi be, hanem azokat még a középiskolában folytatja: sokféle erkölcsi hatásoknak van alávetve, melyek az iskolai élettel együtt járnak, sokféle más hatásoknak, midőn az ú. n. külső világgal érintkezik. Életviszonyai napról napra bonyolultabbak lesznek, több meg több személynek ráhatását tapasztalja, kiknek erkölcsi codexe, kiknek temperamentuma és jellemvonásai különbözők. Ha még számbaveszszük, hogy minden

¹ Ugyane sorok az erkölcsi fejlődésnek ilyen tipikus esetét vázolják.

gyermeknek más és más az érületi hangulata és dispositioja. temperamentuma, jellemé, hogy fogékonysága a különböző erkölcsi szabályok iránt más és más: megsejthetjük, milyen bonyolult lelki productum az, mit úgy nevezünk; a megnőtt ember erkölcsi érzelmei. Ha tehát a gyermek erkölcsi fejlődésének körülményeit ez utóbbi szempontból fogom vázolni, világos, hogy a következő sorokban nem tehetek egyebet, minthogy csak pár fontosabb mozzanatot emelek ki.

Elsőnek említhetnök az iskolának általános fegyelmét. Hiszen mindennapi tapasztalás, hogy sok jóra való fiú vagy lány éppen csak a fegyelemnek hiánya miatt hanyatlott erkölcsileg. Említendő a tanároknak magatartása, nemcsak az iskolában, hanem azon kívül is; ez adja meg a növendéknek az élő példát, őt utánozzák, őt ítélik meg erkölcsi szempontból. Említendő az iskolatársak ráhatása, kivált az erélyesebbeknek, vagy talán a furfangosabbaknak: ezek adják meg sokszor az osztálynak az erkölcsi jellemet és a tónust, a min minden idősebb tanférfiúnak az a tapasztalata, hogy minden osztály erkölcsileg, úgyszólván oly erkölcsi individualis jellemvonásokkal bír, melyek más osztályokban aligha ismétlődnek, a százat tanított volna is. Ennek az a következménye, hogy minden osztálynak saját erkölcsi codexe is van, melyet minden növendék többé-kevésbé követ. Ha az osztálynak erkölcsi codexe összeütközésbe jön azon erkölcsi codexsel, melynek az iskolai törvények csak paragraphusokba szedett szabványai, akkor azt az általános törekvést láthatjuk, hogy mindenki csak *látszólag*, azaz *külsőleg* törekedik megfelelni ez úbbinak. És ezt vagy szégyenből, vagy félelemből, vagy önéből teszi, hogy magaviseletének gyümölcseit élvezze, de a motivum mindig olynemű lesz, hogy a növendék, ha szerit teheti és nem tarthat attól, hogy turpissága napfényre kerül, egy perczig sem habozik és fittyet vet a paragraphusnak, kivált ha az iskolai codex önző törekvé-

seivel összeütközik. Számosan ismét csupán büszkeségből, hiúságból, mert hízleg nekik, hogy jóviseletűeknek tekintik őket, tartják meg a törvényt. Bárha ezen érzelem sem olyan, hogy tiszta erkölcsi érzelemnek volna nevezhető, mégis olyan, mely a tiszta erkölcsi érzelmeknek útját egyengeti, [mely az embert arra bírja, hogy tisztességesnek akar látszani. Ez érzelmek az emberiségnek fegyelmezői (Zuchtmeister-jei), a melyek segélyével időmultával, talán évszázadok után, igazán erkölcsösebb is lesz.

A növendék azonban a társadalomnak is tagja és mint ilyen olyan ráhatásoknak van alávetve, melyek alól senki sem vonhatja ki magát. Szülői bizonyos társadalmi osztálynak tagjai, maguk és gyermekük más társadalmi osztálybeliekkel érintkeznek, minden osztálynak megvan a maga sajátos erkölcsi codexe, melyet osztálycodexnek nevezhetnénk; s az hat a fiatal ember lelkére és sajátos irányban fejleszti az egyes emberekben az erkölcsi érzelmeket. A társadalom ráhatásai legtöbbször erősebbek mint az iskoláé, vele sokszor összhangban vannak, de sokszor az iskolai törekvéseit meg is hiúsíthatják.

Mindebből világos, hogy az egyes ember erkölcsi érzelmeit meg nem érthetjük, ha tekintetbe nem vesszük a környezetet, melyben felnőtt, a körülményeket, melyek közt nevelkedett, de világos az is, hogy éppen nem tőzünk azon állításunkkal, hogy a mint minden embernek sajátos nyelvezete — mondanám stílusa — van, úgy mindenkinek sajátos erkölcsi codexe is van. Ezen erkölcsi codex nagyjában meg fog egyezni azon közegnek erkölcsi codexével, melyben az illető egyén él, de sajátos vonásokban mindenesetre különbözik is tőle.

Dr. Tschner László.

A KORONÁZÁS ÉS KÖZJOGI JELENTŐSÉGE.

— Első Közlemény. —

Bevezetés; a magyar királyság intézményének történelmi kifejlődése.

A faji elszigeteltségből származó nemzeti egység érzete teremtette a magyar államot, és ez tartotta azt fenn 1000 éven át annyi viszontagság között.

Ezen nemzeti egység érzetének lazulása mindig végveszélylyel fenyegette nemzetünk állami életét, valahányszor pedig ezen nemzeti közérzület megerősödött, a magyar nemzet mindannyiszor gyors virágzásnak indult.

Az ősi intézményekhez való szívós ragaszkodás tartotta fenn a magyar nemzetben az egység és összetartozóság érzetét, és csakis ezen szívós ragaszkodás leendő képes azt nemzeti individualitásunkkal együtt, a jövőben is fentartani.

Nem szabad engednünk tehát, hogy a magyar nemzetből kivesszenek az ősi tradíciók, és hogy ősi intézményeink életképességébe vetett hitünk megtörjön, és olybá tekintsük azokat, mint a melyek nem felelnek meg többé az új kor változott viszonyainak; hanem ápolni és fejleszteni kell a magyarban azon meggyőződést, hogy ősi intézményeinknek szelleme azon fentartó erő, melynek ezer éves fenmaradásunkat köszönhetjük, és hogy azoknak szelleme van hivatva nemzetünket egy új ezredéven át továbbra is fentartani.